

CSORBA CSABA

BOROK ÉS HARCOK FÖLDJE

TOKAJ-HEGYALJA
A 16-17. SZÁZADBAN

A Hegyalja tájnév a 16. században kezd elterjedni, majd egyre inkább meghonosodik a Tokaj-Hegyalja megnevezés, mintegy megkülönböztetésül a Kárpát-medence más „hegyalja” nevet viselő tájaitól. Annál is inkább, mert Pozsony-Hegyalja (vagy Hegyalatt), Arad-Hegyalja, az Erdélyi-Hegyalja (Nagyenyed és Gyulafehérvár vidéke) szintén nevezetes bortermő helyeknek számítottak már a középkor óta. Tokaj-Hegyalja borait már a 16. század második felétől összefoglaló néven „tokajiként” kezdték emlegetni, s ez az elnevezés terjedt el aztán és maradt meg napjainkig világszerte.

Tokaj fekvése különleges tiszteletet parancsoló: a vulkanikus eredetű tokaji Nagy-hegy (Nagy-Kopasz) 528 méterig emelkedő, hatalmas tömbje monumentálisan magasodik a környező sík vidék fölé. Az északi irányban húzódó hegyvonulattól elkülönül. Találóa fogalmazta meg útirajzában Petőfi Sándor: úgy áll, „*mint vezér a seregek előtt*”. Több mint hét évszázaddal ezelőtt Anonymus is leírta regényes gesztájában, hogy micsoda egyedülálló kilátóhely a tokaji hegy (ő tarcali hegynek nevezte). Egészen bizonyos, hogy ennek az „*örhelynek*” a különleges értékét már honfoglalóink is értékelhették. (Ezek után már csupán azt nem érti a mai kor embere, hogy miért nem épült mindmáig kilátó erre a különleges, idegenforgalmi szempontból semmi mással össze nem vethető magaslatra.)

Sopron, Eger, Borsod, Abaúj, Veszprém, Zala megyékben, végül Erdélyben és Szlavóniában termelnek.”

Oláh Miklós felsorolja, melyek azok a települések, amelyek határában különösen jó bor terem: megemlíti például Budát, Esztergomot, Sopront, Pécsét, Pozsonyt, Bazint, Szentgyörgyöt, Munkácsot. A Hegyalja településeit különösen gondosan számba veszi: Tokajt, Tarcalt, Újhelyt, Sárospatakot, Tállyát, Szántót, Liskát: „*mind kiváló bortermő hely*”. Tovább haladva: „*Miskolc mezőváros [...] kiváló borokban, és mindenféle élelemben bővelkedik.*” A miskolci Avas oldalában épült ki a századok folyamán a régió legnagyobb pincevárosa. Egy 1702-ben készült ingatlanjegyzék több mint kétszáz pincét tüntetett fel.

1613-ban, 1622-ben és 1641-ben folytatott tanácskozásaiakon egyes hegy-

aljai települések már szükségét érezték, hogy szabályozzák a szőlőművelést, a szőlőmunkákat. A 18–19. században részben bővült, részben szűkült a Tokaj-Hegyaljához tartozó települések köre, amelyek zárt borvidéket alkottak. 1737-ben határozta meg egy királyi leirat a borvidékhez tartozó területeket.

Tokaj város 1610-ben írott törvényeit és rendtartását tartalmazó könyve annyi viszontagság közepette máig megmaradt Zemplén vármegye levéltárában (ma Sátoralja-újhelyi Fiókleveletár). A korábbi rendtartás a háborús időkben elpusztult, ezért írták le újra. Tokajon kívül Tarcalt és Keresztúr lakossága is elfogadta a szabályozást, amely kitért a közigazgatásra, egyes tisztviselőkre, a szőlővel-borral kapcsolatos tevékenységekre, az adózásra, 1610

A TÖRTÉNETI TÁJ

Több oka is van annak, hogy miért Tokajról kapta emblemikus elnevezését a borvidék és a bor. A Szerencs-patak völgyétől észak-északkeleti irányban hosszan húzódó hegylánc lejtőin található több mint harminc település határa, ahol jellegzetes „hegyaljai” típusú bort adó szőlőt természetnek több mint fél évezrede. Ide számíthatjuk a Szerencsi-dombság szőlőit is, sőt egyes 16–17. századi feljegyzések szerint a hegyaljaival felérő bor termett a Hernád völgyének mindkét oldalán, egyrészt Szikszó környékén, másrészt Abaújszántótól északra, Boldogkőváralja, Korlát, Fony, Hejce térségében is. Sőt a miskolci borok híre-neve is vetekegett valaha Tokaj-Hegyaljával.

Ha kezünkbe vesszük a 16. század első évtizedeinek Magyarországot meglehetősen pontossággal leíró Oláh Miklós *Hungaria* című munkáját, abból megtudhatjuk, hogy hol készültek az akkori emberek értékítélete szerint a legjobb, legkedveltebb borok a Kárpát-medencében: „*Borból olyan sok van, hogy Magyarország csaknem minden vidéke (kivéve azokat a sík vidékeket, melyek a Tiszán innen és túl Várad felé vannak, illetve a Bács vidéket és néhány más helyet) terem nemes borokat, édeset és savanykásat, a kettő köztit, erőset, könnyűt, mérsékelten hatót, de fehérét jóval többet, mint vöröset. [...] A borok közül a többinél először is jobb és nemesebb, amelyet a Szerémségben, majd amit Somogy, Baranya, Pozsony,*

A borvidék lehatárolásával kapcsolatos viták máig tartanak, amit bonyolított a trianoni országhatár-változtatás is.

Egy borvidék lehatárolását több tényező befolyásolja. Egyrészt a természeti adottságok (talaj, éghajlat), a természetett szőlőfajták, a szőlők megmunkálásának, a must feldolgozásának módja, továbbá a borok érlelése, kezelése, tárolásának mikéntje.

A 16–17. században – csakúgy, mint az újabb időkben – a borvidéki szőlőterületek részben nagybirtokosok, részben kisbirtokosok kezében voltak. Az egyházi és világi birtokosok szőlőit a borhoz jól értő vincellérek kezelték, ők irányították a különféle munkálatokat. A nagy uradalmi pincékben voltak

a legideálisabbak a körülmények a borok érleléséhez, tárolásához. A kisbirtokos jobbágyok vagy polgárok, kisenemesek szőlőinek többségében a szőlők gondozása, a borok érlelése, kezelésének szakmai színvonala, a kezdetleges, kicsi pincék kialakítása nem tette lehetővé, hogy igazán jó minőségű borok készüljenek. A borok többségét nem is igen tudták évekig megtartani, hanem igyekeztek minél gyorsabban elfogyasztani az újbort. A óborok élvezeti értéke olyan alacsony volt, hogy többnyire csak a szolgák vagy a legszegényebb vásárlók fogyasztották.

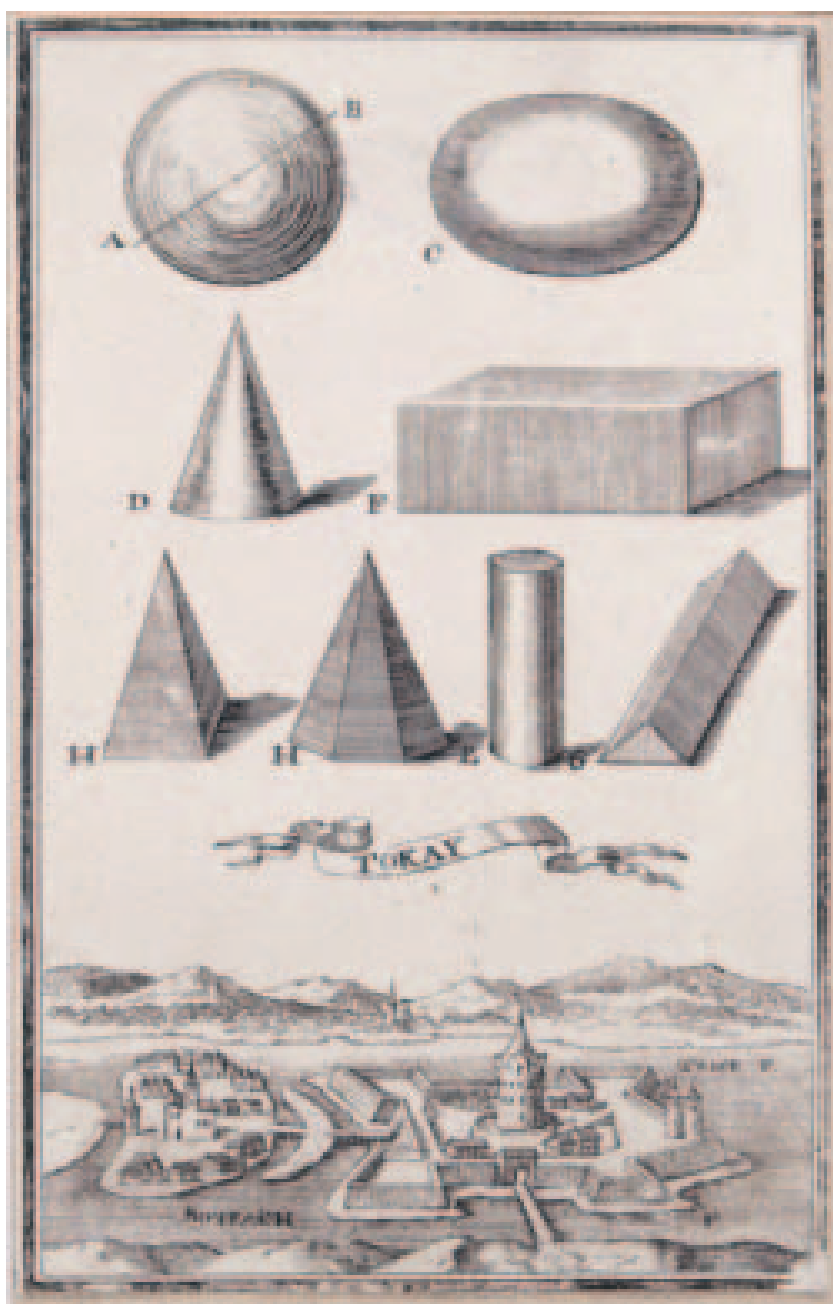
Az uradalmak is jobban jártak, ha a jobbágyok nem természetben adóztak, hanem pénzben váltották meg kötele-

zettségüket. A kilenced vagy tized formájában beadott „kistermelői” borokat az uradalom igyekezett kocsmáiban mielőbb kiárusítani. A papi, szerzetesi, földesúri asztalokra az uradalom saját szőlőiből származó, jól kezelt borok jutottak.

A felső-magyarországi városok (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes) is már a 15. századtól egyértelműen arra törekedtek, hogy birtokokat szerezzenek a Hegyalján, ahol vincellérek gondos munkája eredményeképpen olyan borok készültek, amelyeket jó áron el lehetett adni lengyel földön.

Azt, hogy voltaképpen milyenek is lehetnek a 16–17. századi hegyaljai borok s a kapcsolódó peremvidékek állítólag hasonló minőségű borai, hogy tényleg elérték-e azt a színvonalat, amelyről a kortárs leírások megemlékeznek, nem tudhatjuk. A 19. század végi filoxéra után újratelepített szőlők jelentősen különböznek a századokkal korábbiaktól, s ennek a változásnak természetszerűleg jelentkeznie kell a borokban is. Még nagyobb lenne a különbség, ha az utóbbi negyedszázadban meghonosodó új érlelő-, feldolgozótechnológiákkal készült borokat próbálnánk összevetni a legrégebbi megmaradt muzeális borainkkal.

Tokaj mint város, várral rendelkező település, amelynek uradalmához tartozott egyes időszakokban a Hegyalja jelentős része, meghatározó központ volt a borvidéken, a többi mezőváros és falu „rangban” nem mérkőzhetett vele. Ez is indokolta, hogy a hegyaljai borokat kezdték összefoglaló néven „tokajinak” nevezni magyar honban s még inkább külföldön, ahol könnyebb volna kimondani és leírni ezt a nevet, mint a „Hegyalja” szót.

Tokaj várának képe Justus van der Nypoort rézmetszetén, a József trónörökös (később I. József néven magyar király 1705–1711) számára készült mértan-könyvből. Megjelent Bécsben 1686-ban. A tankönyvet a trónörökös cseh származású tanára, Anton Ernest Burckhard von Birckenstein báró állította össze. A geometriai feladatok mellé „szórakoztatásul” került egy-egy magyarországi vár képe. A tokaji látkép korábbi ábrázolások után készült „fantáziakép”. Sem a vár védőművei, sem épületei, sem a nem létező szigeten álló város, sem a környezet (hegyek) nem felelnek meg a valóságnak. De nem is volt cél a pontosság.

A 16–17. századi Magyarország borvidékei közül 1521-től a szerémségi, az 1540-es években a baranyai, tolnai, budai és esztergomi borvidék került török kézre, az 1550-es években az arad-hegyaljai, az 1560-as években a somogyi, a század végén pedig az egri és gyöngyösi borvidék is követte a Szerémség sorsát. Vallási okokból a törökök nem fogyasztottak bort, viszont a szőlőt kedvelték, s megtúrták a keresztény alattvalók bortermelését is.

Tokaj és a Hegyalja nem esett a török hatalom fő támadási irányába, legfeljebb olykor-olykor kisebb-nagyobb rablóbetöréseket kellett elszenvednie. Viszont a Habsburg-hatalom és a keleti országrész (az Erdélyi Fejedelemség) közötti háborúk egyik állandó helyszínének számított: ütközőzóna lett.

Szapolyai János, az ország legnagyobb és legtekintélyesebb birtokosa, aki biztos távolságban maradt Szulejmán szultán győzedelmesen elvonuló seregétől, 1526. október közepén Tokajban tartózkodott. ☒ volt Tokaj és Tállya, a Hernád völgyében Boldogkő, valamint a hegyek között megbújó Regéc várának ura. Tokajban október 14-én ültek össze tanácskozásra a Szapolyait támogató főurak. Október 17-én döntöttek úgy, hogy királyválasztó országgyűlést hirdetnek november 5-re Székesfehérvárra. A hagyomány szerint Tokaj város főterén, az ún. Rákóczi-pince ma is látogatható, impozáns nagytéremben volt a nevezetes tanácskozás.

A Székesfehérvárott királlyá koronázott és csaknem az egész országot ténylegesen is a kezében tartó János király nem sokáig örülhetett trónra kerülésének. Az 1526. december 17-én Pozsonyban magyar királlyá választott Habsburg Ferdinánd cseh király és ausztriai főherceg 1527 nyarán sereget küldött János király ellen. Szeptember 26–27-én a Tokaj mellett vívott csatában I. Ferdinánd király hadai döntő győzelmet arattak. Ellenállás nélkül vehették birtokba nemcsak Tokaj, hanem rövidesen Tállya, Regéc és Boldogkő várát is, János király több más erősségével együtt. A Habsburg király mellé álló főurak megkapták a jutalmukat: Báthori István lett Tokaj és Tállya várának és uradalmának birtokosa.

Az 1528–1530, majd az 1535–1537 közötti esztendőkből ismételt a két király hadai közötti küzdelem színtere volt Tokaj és a Hegyalja. János király

halála (1540) után egy évtizedes huzavona következett az ország egyesítéséről. A török portyázók idáig ugyan még nem értek el, de a Hegyaljának mégsem maradt nyugalma, amit Szkhárosi Horváth András tállyai prédikátor versben panaszkodott el:

*„Ezeröttszázban és az negyvenötben,
Az urak valának nagy kegyetlenségben,
És szegény község nagy szertelenségben,
Tállyán az polgárok nagy egyenetlenségben.”*

1551 augusztusában Izabella királyné Tokajon és Kassán át távozott János király egykori országrészéből, amelyet a koronával együtt átadott I. Ferdinánd király megbízottainak. Fél évtizedes távollét után, 1556 októberében Izabella királyné és fia, János Zsigmond visszatért Erdélybe, ami azt jelentette, hogy Erdély és a vele határos keleti országrész egész sor vármegyéje, köztük Zemplén is szembefordult I. Ferdinánd király uralmával. Németi Ferenc tokaji tisztartó átpártolásával János Zsigmond uralma alá jutott Tokaj vára, sőt a stratégiaileg fontos helyen fekvő Szerencs városában a bencés apátság köveiből várat építtetett, amelyet később huszárvárral is kibővített.

Ferdinánd azonban nem törődött bele hatalmi területének megcsonkításába. A Kassa–Miskolc vonaltól keletre fekvő régió (különösképpen a Hegyalja) másfél évtizedre hadszíntérré vált. 1558 nyarán előbb a Tokaj várára, majd a Szerencsre támadó hadat verte szét Németi Ferenc, aki nemcsak a hadakozáshoz értett, hanem a művelődés ügyét is támogatta. Neki köszönhető Gönc református papja, Székely István világhírnévé válása (1558), majd a *Magyar decretum* című törvénygyűjtemény megjelentetése (1565).

1562-ben a tarcali zsinat is Németi Ferenc oltalmában ülésezett. Az ott összegyűlt hegyaljai települések (Tokaj, Tarcal, Mád, Tállya, Szerencs, Ond) küldöttei elfogadták a kálvini első magyar hitvallást, azaz a református hitelveket.

Ebben az évben Németi Ferenc úgy próbálta kivédeni a Szerencs elleni újabb támadást, hogy a budai pasától kért segítséget. A füleki bég által vezetett török „segélyhad” Szikszó környékéig jutott s azt pusztította. Thelekessy Imre felső-magyarországi főkapitány azonban szétverte a török sereget, amely a Hegyalja nyugati szegélye számára is pusztulást hozhatott volna. A győztes királyi hadak kiszabadítottak

sok rabot, és nagy zsákmányra tettek szert. A kiszabadult emberek öröme azonban igencsak felemás lehetett, mert elpusztított javaikért nem kaphattak semmiféle kárpótlást, s a törököktől visszaszerzett zsákmányon is – szokás szerint – a győztes sereg vezetői és katonái osztoztak. Így volt ez az 1577. és 1588. évi hasonló győztes csaták után is...

Ezekben az években – miként Forgách Ferenc *Emlékiratában* olvashatjuk – *„egyetlen szüretet sem hagytak érintetlenül”* a királyi csapatok. A katonák *„a várakkal aztán keveset törődnek, szokás szerint késő éjszakáig nyakalják a bort”*. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a Szerencsre támadó, a boroshordók mellett „vitézkedő” hadat Németi Ferenc könnyűszerrel verte szét.

Az I. Ferdinánd utódjaként 1564-ben trónra kerülő új király, Miksa uralkodása alatt is folytatódott a háborúskodások. 1565 januárjában döntő fordulatot jelentett, hogy Lazarus Schwendi vezetésével erős had támadta meg Tokajt. Kihasználva, hogy befagytak a folyók, az ostromlók ágyúí szétlőtték a védőműveket, s Németi halálos sebesülése után elfoglalták a várat. Ezt követően Szerencs őrsége sem bízott az ellenállás sikerében, s negyednapra megadta magát.

Egy 1569-ben Velencében megjelent itáliai nyomtatvány, amely a világ nevezetes városainak és erődítményeinek képét és leírását ismertette meg az érdeklődő olvasókkal, Tokaj ábrázolását, leírását is közölte, említve 1565. évi ostromát.

1566 októberében János Zsigmond megkísérelte Tokaj visszafoglalását, de a Tisza és a Bodrog folyó ezúttal a védőket oltalmazta. Amikor azonban megtudta, hogy Szigetvár alatt meghalt Szulejmán szultán, felhagyott az ostrommal. A „szövetséges” tatár csapatok közben a Hegyalját pusztították, Kassa környékéig felhatolva. Bár János Zsigmond aztán szétverte őket, és sok rabot kiszabadított, az elpusztított ingó és ingatlan javak kárvallottjain ez nem sokat segített.

1567-ben a Hernád-völgy településeit rabolták végig a portyázó török csapatok. Az elpusztult helységek között találjuk Bodrogkeresztúrt, Zombort, Szerencset, Bekecset is. Csak az 1568 februárjában megkötött drinápolyi béke hozott csaknem negyedszázadra viszonylagos nyugalmat a hegyaljai régióknak is. Hegyalja számára azon-

ban különösen nagy veszélyt jelentett, hogy 1596-ban török kézre került Eger vára, ahonnan rabló-portyázó, hódoltató csapatok számára könnyen elérhetőeknek számítottak a tokaji borvidék mezővárosai és falvai.

A tokaji uradalom része volt Tokaj, Keresztúr, Tarcál és Zombor; Szerencs mezőváros, Vámosújfalú és Ond (továbbá Hernád, Takta Tisza menti falvak). 1603-ban szerzett végleges királyi adományt Szerencsre a családjának vagyonát és tekintélyét megalapozó Rákóczi Zsigmond. A szerencsi uradalom része volt többek között Megyaszó, Zombor, Ond.

1604–1605 telén a Bocskai István felkelő seregével szemben egyre tehetlenebb Basta tábornok hadai Hegyalja városaiban „szörnyű dúlást és fertelmességet” követtek el. Tokajban, Szerencsen, Tarcalon, Keresztúron, Mádon, Zomborban sok búzát, barmot és bort harácsoltak össze, feltöltve Tokaj várának készleteit is. 1606 márciusában mégis rákényszerült Tokaj őrsege a vár feladására. Bocskai István halála után, 1607 februárjában a megegyezés értelmében királyi kézre került Tokaj is, Kassa is.

Alig fél évtizeddel később, 1611-ben, majd 1613-ban is a Rákóczi György birtokában lévő Szerencs váránál készülődtek Erdély elleni hadjáratra a királyi seregek. Akkoriban Tokaj vára a királyhú Thurzó György birtokában volt. Az 1613-ban Erdély fejedelmévé válasz-

tott Bethlen Gábor 1619-ben indította meg első hadjáratát a Habsburg-uralom ellen felkelt cseh rendek szövetségeseiként. Mellé állt Rákóczi György és Tokaj várának kapitánya is. 1621-ben a békekötés Bethlen birtokában hagyta Kassát, Tokajt, a Hegyalját stb. A következő két hadjárat (1623, 1626) utáni békekötések megerősítették a korábbi erdélyi foglalásokat. A Bethlen utódjává választott I. Rákóczi György fejedelem hatalmát Eszterházy Miklós nádor próbálta katonai erővel letörni. A szerencsi uradalomból ugyan csapatai 100 hordó bort és élelmiszereket zsákmányoltak, de hamarosan csúfos kudarcot vallottak.

A fejedelem svéd és francia szövetségben indított 1644. évi hadjárata során elfoglalta Kassát és Tokajt, bár átmenetileg elvesztette Szerencset. A harcok alatt sokat szenvedett a Hegyalja. I. Rákóczi György a béke értelmében megkapta Tokaj, Tarcál, Regéc, Ecsed várát és hét vármegye birtokát – haláláig (ami csak négy évet váratott magára).

Az örömet azonban mérsékelte a pusztító pestisjárvány, s az utókor kegyesen összegezheti az erdélyi fejedelmek hadjáratainak eredményeit (beleértve II. Rákóczi György lengyel „kalandját” is). A nagy gazdasági megterhelést jelentő akciókban tovább pusztult az északi országrész, a magyarság átmeneti, látszólagos „nyerésegei” nem álltak ezzel arányban. Az

erdélyi hadakat csupán eszköznek használták a Habsburgok ellenében a külföldi szövetségesek, addig és ahogyan önző céljaiknak megfelelt.

A két Rákóczi-fejedelem, apa és fia az értékes hegyaljai birtokokat hajdútelepülések láncával is próbálta megvédeni. Bócs, Tiszalúc, Gesztely és a hajdúszékhelyé tett Hernádnémeti erődített településeinek lakói szükség esetén tartoztak fegyvert fogni fejedelmi uruk parancsára. A Hernád menti településeket azonban a török hódoltató akciók ellen a hajdúk sem tudták megvédeni.

II. Rákóczi György fejedelem halála (1660) után Tokaj vára kaput nyitott a királyi csapatok előtt. 1664-ben a Szentgotthárd közelében vívott csatában a török főerők ellen elért, látványosnak tűnő siker sokakban azt a reményt ébresztette, hogy most végre megkezdődik az, amire csaknem másfél évszázada vártak: a török kiűzése az ország egész területéről.

A Habsburg Birodalom azonban erre a rengeteg pénzt és hatalmas szervezést igénylő sorsdöntő vállalkozásra még nem volt felkészülve. Alighanem azt is mérlegelték, hogy megéri-e hatalmas pénzüsszegek és nagy emberveszteség árán megszerezni egy olyan térséget, amely elmaradott, erősen lepusztult, s a harcok miatt még inkább sivárrá, kifosztottá és jórészt néptelenné válik.

Egy türelmetlen és meggondolatlan magyar főúri csoport, látva a bécsi udvar tétlenkedését, a Habsburgok kizárásával akarta megoldani az ország felszabadítását. A Zrínyi–Wesselényi-összeesküvés kalandor jellegű, szervezetlen akciója napok alatt összeomlott, fő szervezői ezért életükkel lakoltak. A királyi hatalom ellen szőtt összeesküvés büntetése a magyar törvények értelmében egyértelműen halál, az már részletkérdés, hogy nem magyar bíróság mondta ki az ítéletet.

A Hegyalja szempontjából a birtokviszonyok jelentős átrendeződése következett az összeesküvés megtorlása miatt. A mozgalomban részes nemesek és polgárok egész sora veszítette el birtokát. A Rákóczi-család hegyaljai monopóliuma is megroppant, bár a legrosszabbat, a kivégzést vagy bört-

A Tokaj-hegyaljai album borítóképe, 1867. Szerkesztette dr. Szabó József akadémikus és Török István földbirtokos.

tönt a „főkoloposok” közül csak I. Rákóczi Ferencnek sikerült elkerülnie. A hegyaljaiak tállyai gyűlésének résztvevőiben volt annyi józanság 1670. május 1-jén, hogy lemondtak mindenfajta fegyveres ellenállásról, és a fegyverletétel mellett határoztak.

1672-től az összeesküvésben részes bujdosók, akiket kurucoknak kezdtek nevezni, bebetörték a Hegyaljára és az északabbi területekre. Az ellenük való akciókban jelentős szerepet kapott a tokaji vár királyi őrsége is. 1678-ban a kurucokat erdélyi fejedelmi csapatok is támogatták. A hadak, majd a következő évben fellépő pestisjárvány a Hegyalja számára katasztrófát jelentett. A tarcali jegyző, Babocsay Izsák krónikája szerint a mezőváros lakossága töredékére csökkent (naponta tízen-húszan haltak meg). A katonaság pusztításait és a járvány következményeit a Hegyalja nem volt képes kiheverni. A 16. század első felében ígéretesen induló fellendülés végleg megtört.

A Thököly Imre vezetésével folyó harc hozott ugyan átmeneti sikereket, de végső soron még inkább tönkretette az északkeleti országrészt, benne a Hegyalját. 1685 őszen omlott össze Thököly „állama”. Egymás után hódolt meg várainak (Tokaj, Szerencs és a többi) őrsége, 1688 januárjában, utolsóként, a Zrínyi Ilona által védett Munkács is.

Az 1686-ot követő évtized sikeres török elleni harcainak nem tudott tiszta szívből örülni a Hegyalja népe, mert közben a katonaság ellátására természetben kivetett (egyre növekvő) adók megnyomorították, a beszállásolt katonaság fékezhetetlenül hatalmaskodott. A bécsi kormányzat pedig mindenféle fondorlattal igyekezett megszerezni (lefoglalni) a legjobb szőlőket. 1697-ben a Sátoraljaújhelyen kirobbant hegyaljai felkelés szervezetlen és átgondolatlan akció volt. Bár időlegesen Sárospatak és Tokaj várát kézre kerítették, a királyi sereg túlereje alig egy hónap leforgása alatt szétzúzta a mozgalmat, amit ismét megtorlás követett, s ez egyebek mellett egy sor hegyaljai szőlő elkobzásával járt.

TOKAJ VÁRA

Tokaj vára a Tisza és a Bodrog összefolyásánál lévő földnyelvre épült. A földnyelvet árokkal vágták át, így a várat voltaképpen minden oldalról víz övezte, ami ideális védettséget bizto-

sított számára. Más szempontból nézve a tájba illeszkedő, kellemes lakóhelynek számított. Középkori váraink döntő többségének helyválasztásánál stratégiai megfontolásokra egyáltalán nem voltak tekintettel. Igyekeztek az adott birtokon egy szép helyet kiválasztani: dombot, hegyet, vízpartot, szigetet stb. A középkori ember korántsem volt érzéketlen a tájképi szépségek iránt!

A vártól több száz méterrel délebbre volt a tiszai átkelőhely, annak őrzésére fekvésénél fogva a vár alkalmatlan volt, de úgy látszik, az építéskor nem is törekedtek rá, hogy ilyen feladatnak megfeleljen. Az átkelőhelynél bizonyára épült külön várhely, amely természetesen nem volt erődített. Épülhetett volna a vár a Nagy-hegy tetejére is. A kitűnő kilátóhely vonzó alternatíva lehetett, de a hegytető olyan hosszú úton közelíthető meg (ma is), amelynek kiépítése nem érte volna meg a fáradságot a középkor technikai lehetőségeit figyelembe véve.

Tállya vára is viszonylag messze épült a településtől, egy meredek hegy tetején. A felszínen alig maradt nyoma falainak. Nehezen megközelíthető, pedig érdemes lenne az utat és a vár területét megtisztítani, sőt kutatni, hiszen csodálatos kilátóhely. Tokaj viszonylag kicsiny vár volt, soha nem számított reprezentatív központnak sem a középkorban, sem később.

Az 1570-es években Poppendorf tervez készített a vár teljes átépítéséről.

Tokaj legismertebb, leglátványosabb látképe a 16. század közepének világát őrizte meg számunkra. A Braun-Hogenberg-féle vár- és városképgyűjtemény Jansson kiadásában jelent meg 1660 körül, bizonyára egy évszázaddal korábbi rajz alapján. Jól látszik rajta a szőlővel beültetett Nagy-hegy, előterében a város, valamint a Bodrog és a Tisza közötti földnyelven álló, akkor még kerek bástyákkal védett vár.

A négyszögű erődítmény tervrajza hatalmas füles bástyáival (egy-egy bástya területe akkora volt, mint az egész középkori belső vár) igazán impozáns látvány. A törökök fő támadási irányából kieső erődítmény ilyen mérvű átalakítására azonban valójában nem volt szükség, no meg pénz sem jutott rá, sokkal fontosabb várak megújítása, karbantartása is a szükségesnél sokkalta késedelmebben és lassabban haladt.

1705-ben II. Rákóczi Ferenc parancsára mint sürgős erődítményt lerombolták. Sajnos a kuruc szabadságharc hadvezetése nem fordított elegendő figyelmet a várakra. A nyílt nagyobb ütközetekben a kuruc sereg rendre alulmaradt (hiába volt olykor jelentős létszámfölényben is!), a várak rendszerére támaszkodva viszont sokkal eredményesebben tudta volna megvédeni az egyes területeket, feltartóztatni az ellenséges hadmozdulatokat. Persze gondot jelentett, hogy sem várostromban, sem -védelemben kellően jártas tisztikara és kiképzett katonasága nem volt megfelelő létszámban.

A BORVIDÉK ADOTTSÁGAI ÉS LEHETŐSÉGEI

A zárt borvidék csaknem 900 km² területű. Hagyományosan, a 17-18. századtól így határozták meg latinosan: „*incipit in Sátor, definit in Sátor*”, azaz az abaújszántói Sátor-hegytől a sátoraljaújhelyi Sátor-hegyig terjed.

A tokaji bor különleges, sajátos tulajdonságai több összetevőre vezethetők vissza. Mindenekelőtt meghatározó a hegyvonulat vulkáni kőzetein kialakult talajok, a szőlőterületek fekvése (a lejtő dőlésszöge, égtáj), a páradús mikroklíma, a jellegzetes szőlőfajták, amelyek érési folyamatában sajátos fázist jelent az aszúsodás. A különleges borkezelés, a megfelelő – állandó – hőmérsékletű, változatlan páratartalmú, nemes penészrel borított pincék mikroklímája.

Nem közömbös az sem, milyenek, milyen fából készültek a hordók. S bár a tokaji a szüretet követő év elejétől már fogyasztható mint újbor, a különleges borok többéves érlelést igényelnek. A különleges aszúborok érlelési ideje ideális esetben legalább 5-6 év.

A 17. század közepén a hegyalján is megfordult német Daniel Speer *Magyar Simplicissimus*-ában leírta, hogyan készült akkoriban az aszú: „*Csinálnak, különösen az előkelő uraságok, aszúszőlőlevet is a következő módon. A legértetebb fürtöket langymelegben megaszalják. Tavasz felé aztán a leszemelt szőlőbogyóra nemes bort vagy jóféle lőrét töltenek. Néhány napig dagadni hagyják, s akkor kitapossák, mint a közönséges fürtöket, végül pedig lehúzzák. Ez a legeslegjobb bor, meghaladja a spanyol borokat is.*”

A bor kezelése és palackozása korántsem volt egyszerű feladat, mert például okáért a 19. század közepén egész sor hegyaljai borszállítmány Angliába vagy Amerikába megérkezve fogyaszthatatlan állapotban volt. A francia földre emigráló Szemere Bertalannak, az 1849-es magyar kormány miniszterelnökének kereskedelmi vállalkozása éppen séggel megromlott hegyaljai borszállítmányok miatt jutott csődbe.

A mintegy 130 évvel ezelőtt elterjedt veszedelmes kártevő, a filoxéra előtt a Hegyalján meglehetősen sokfajta szőlőt érleltek. 1829-ben 63 fajtát írtak le. Az utóbbi fél évszázadban ezekből lényegében három maradt meg: a furmint, a hárslevelű és a sárgamuskotály. Napjainkban többen próbálkoznak régi szőlőfajták (pl. kövérszőlő) újjahonosításával is. A szőlőfajták szá-

AZ ELSŐ ASZÚ LEGENDÁJA

A hagyomány szerint Szepesi Laczkó Máté készítette az első aszúborot, s azzal kedveskedett úrnőjének, Lorántffy Zsuzsannának Sátoraljaújhelyben. Valójában azonban az aszúborot már az 1560-as években is említik, egy 1571 májusában készült peres iratban szintén felbukkan aszúbor. Nagyon valószínű, hogy a 16. század első felében készülhettek az első aszúborok, persze akár korábban is. Sajnos a hegyaljai települések középkori iratanyaga szinte teljesen elpusztult, legalábbis az olyan irományok, amelyek a borkészítésre, borfajtákra tartalmaznának adatokat. 1530-ban I. Ferdinánd király engedélyezte, hogy a Hollandiában élő Mária királynénak, II. Lajos király özvegyének aszúborot szállítsanak Magyarországról.

mának korlátozása azonban eleve lehetlenné teszi, hogy a régi borok ízvilágát összehasonlítsuk a maiakéval, csupán találgatásokra vagyunk utalva, milyen lehetett az a „felséges” íz, amely gyönyörködtette, elragadtatásra készítette a 16–17. század emberét.

Bár a világon máshol is vannak a tokaj-hegyaljaihoz hasonló adottságú területek, hiába vittek bárhová tokaji szőlőoltványokat, az ott termelt-kezelt borok nem lettek tokaji jellegűek. Megkísérelte már ezt az 1565-ben e tájon hadvezérként megforduló Lazarus Schwendi is. Tokaji szőlővesszőket vitt Elzászba, ahol elültették, s az ott termelt „tokaji” bort máig Tokay d'Alsace néven forgalmazták. Sőt az elzászi Colmar városának főterén szobrot is emeltek a páncélba öltözött hadvezérnek, aki jobbjobban nem fegyvert tart, hanem szőlővenyigéket emel a magasba, mintegy győzelmi trófeaként.

A 18. században az orosz cári udvar is próbálkozott tokaji vesszők elülteté-

sével és „tokaji” bor termelésével a birodalomban – hiába.

VÁROSOK ÉS FALVAK

A 16–17. században méltán híres különleges borok termőhelyeinek települései – gondolhatnánk – gazdag városok, tehető falvak lehettek. Ha manapság ellátogat az ember a Kárpát-medence nyugati határszélén fekvő városokba, Kőszegre, Sopronba, Rusztra, Kismartonba, Pozsonyba, Bazinba, Modorba, Szentgyörgyre, azt tapasztalja, hogy ezek már a középkorban, de legkésőbb a 16–17. században olyan gazdag városok voltak, amelyeket tornyokkal-bástyákkal megerősített kőfal védett, bennük pompás templomok emelkedtek, a falakon belül emeletes házak sorakoztak, amelyek úgy épültek, hogy (kisebb változtatásokkal) máig lakhatók s megmaradtak. Ezeket a városokat elsősorban bortermelésük és borkereskedelmük tette gazdaggá. A bort a Magyarországgal határos, közeli osztrák területekre exportálták. Ebből gazdagodtak meg polgáraik, s ez a gazdagság máig szembeszökő minden idelátogató számára.

A 16–17. századi tokaj-hegyaljai mezővárosok mai településképét összehasonlítva a felsorolt városokkal, a különbség döbbenetes. Az említett nyugati városok borai sem a 16–17. században, sem azóta soha nem versenyezhettek sem hazai, sem nemzetközi hírnevüket tekintve a tokaji borokkal. A tokaji polgárok mégsem gazdagodtak meg. Ha volt is valamiféle városfal e települések körül (Tokajban, Tarcalon, Tállyán), ma már nem látható vagy alig maradt nyoma, ugyanis nem volt jelentős, igazán szilárd, monumentális építmény. Tállyának volt ugyan vára is, de már 1536-ban rommá lett, Szerencsen állt vár, de a várost nem vette körül fal, csupán a középkori eredetű református templomot kerítette szerény védmű. Kivételnek számít Sárospatak, amelynek szinte teljesen megmaradtak a falai, de ezek a hajdani városnak csak igen kicsiny, belső magját övezték, amelyen belül csupán néhány tucat háznak lehetett helye.

A Rákóczi-családnak Tállyán, Tarcalon és Tolcsván állt a 17. században épült s máig megmaradt (átépített) kúriája. A sátoraljaújhelyi egykori Rákóczi-kúria elpusztult. Monokon és Golpon áll egy-egy 16. századi várkas-

tély. Szerencsén a 16–17. században épült a várkastély.

17. századi polgárházak nem maradtak ránk Tokaj-Hegyalján. Ez nemcsak a háborús pusztításoknak tudható be, hanem inkább annak, hogy nem voltak erős, időálló épületek, amelyeket érdemes lett volna megőrizni. A ma látható „rég” épületek a hegyaljai városokban többnyire 19. századiak, alig néhány 18. századi akad (pl. Tokajban, Tályán, Tarcalon, Erdőbényén, Mádon).

Az egykori bortermelés legrégebb tanúi a pincék. Ezek között sok középkori s még több 16–17. századi akad. Kutatásukra, feltárásukra, felmérésükre, műemlékvédelmükre a legutóbbi időkig kevés gondot fordítottak. Az utóbbi évtizedben Müller István kezdte meg számbavételüket. A régi pincék manapság az egykori „nagy idők” egyedüli tanúi a borvidéken.

A hegyaljai városok lakosság száma az 1560-as évekig emelkedett, utána viszont jelentősen apadt. A 17. század háborúi és járványai miatt is csökkent vagy legjobb esetben stagnált a lakosság lélekszáma, általában az egy-két ezer főt nemigen haladta meg. A monokultúrás, azaz szinte kizárólagosan szőlőműveléssel foglalkozó városok (Keresztúr, Liszka, Patak, Szántó, Tálylya, Tarcal, Tokaj, Tolcsva) településképüket tekintve valójában inkább falvaknak, mint városoknak nevezhetők. Jellemző, hogy Sátoraljaújhelyen, amely Zemplén vármegye székvárosa lett, még a 19. század közepén is mindössze három emeletes ház állt (egyik a vármegyeháza), s vele szemben zsúptetős kis házikók sorakoztak, az előttük húzódó árokban esős időben békák kuruttyoltak.

BIRTOKOSOK ÉS KERESKEDŐK

A legjobb borok, amelyek megalapozták a „tokaji” hírnevét, a világi és egyházi nagybirtokokon készültek. A jobbágyok és kismesek a 16–17. században nem rendelkeztek olyan szakértelemmel, nem tudtak megfelelő mennyiségű munkaerőt foglalkoztatni, hogy a jól fizető külföldi (főleg lengyel) piacon értékesítsék boraikat. A nagybani kereskedéshez komoly tőkeerő kellett volna...

1551-ben 53 ezer liter hegyaljai bor jutott el lengyel földre. Alig másfél évtizeddel később ennek az ötszöröse,

újabb fél évtized elteltével csaknem a hétszerese. Rosszabb termésű, illetve háborús években viszont jóval kevesebb. Az 1590-es években 70-80 ezer liternyi volt a kivitel. 1605-ben azonban már közel félmillió liter, 1610-ben viszont ennek csak a tizede. De a következő években az 1610-es mennyiségnek három-négyszerese volt a kivitel. A 17. század első felében, a háborús évtizedekben néhány kiugróan jó évet nem számítva 30–80 ezer liter között mozgott az átlag. Az 1650-es 278 ezer liter után 1699-ig csak öt évben volt több 100 ezer liternél, többnyire 50 ezer liter volt, sőt többször 10 ezer liter alatt maradt.

Az elképesztően nagy ingadozások oka egyelőre ismeretlen. Talán közrejátszottak az évtizedenként megújuló pestisjárványok is. Azt sem feledhetjük természetesen, hogy a 16–17. század az ún. kis jégkorszak időszaka, amikor többször is meglehetősen szélsőséges volt az időjárás, amit bizony megsínylettek a szőlők. 1711–1765 között ugrott meg a lengyelországi szállítások nagyságrendje: 300-400-600-700 ezer literes értékekre, sőt egyes

években az egymillió litert is meghaladta. A katasztrofális visszaesés Lengyelország első felosztása (1772) után következett be.

Zemplénben egész falvak rendezkedtek be a bor szállítására. A szekerek (furmányosok) csapatokba szerveződve szállították a bort. Tíz-húszer haladt egy-egy csapatban, mert így biztonságosnak számított az út. Egy szekerre általában hat gönci hordót pakoltak fel. A Dunajec folyóig vitték a hordókat, s ott tutajokra rakták át a szállítmányt. A Dunajecen leúszatták a Visztuláig, majd azon Varsóig, sőt Danckáig, a tengerpartig. A lengyel határról sem jöttek üresen a kocsik: posztot, prémet, vásznat meg más, magyar földön kelendő árut hoztak. ♦

A sárospataki vár hírneves Rákóczi-pincéje jellegzetes hegyaljai mélypince, két sorban sorakozó gönci hordókkal, ahol ideális körülmények között érlelték, tárolták a bort. A 136,6 l űrtartalmú gönci hordó a 16. századtól kezdve a hegyaljai borok legjellegzetesebb tároló-érlelő tartálya volt.
